

Irodalmunk szabadságharcáról

Vasy Géza:
„Hol zsarnokság van” –
Az ötvenes évek és a ma-
gyar irodalom
Mundus Kiadó,
Budapest, 2005.

Szörényi László mondta igen találóan az egyik legutóbbi interjújában a korról: „...a rothadás egyúttal erjedés is, és ez az erjedés az élet jele és nem okvetlenül a halálé.” (Magyar Napló 2005/11.) A gondolatot folytatva megállapíthatjuk, hogy a „történelmi létszünet”, amit mi kronotoposzként ötvenes éveknek és Kádár-korszaknak nevezünk, természetesen a literatúrában sem egységes. Nem a sematikus, esztétikailag értéktelen írások tömege jellemzi. Minősítik viszont azok a maradandó alkotások, melyek közül sok XX. századi irodalmunk csúcsteljesítményei közé sorolandó. Ezekről a munkákról szól, ezekről ad elemző értékelést legutóbbi – immár a tizennyolcadik – kötetében Vasy Géza. Teszi ezt nagy erudícióval, ugyanakkor (öt idézem) „a szépen szólás képességét” is bizonyítva. A szerző három évtized tanulmányából, kritikáiból válogatott. A legkorábbi írások 1973-ban készültek, és van a dolgozatok közt több a legutóbbi évek terméséből is. A könyvet mégsem pusztán a bevezető, a nagy ívű tanulmány fogja egységbe, hanem a minőség központú szemlélet, az értékelés, amely Vasy műveit irodalomtörténeszi indulása, illetve az első, a Sánta Ferenc-monográfiája (1975) óta jellemzi.

Hasonló vagy rokon célkitűzésű, de más módszertanú alkotás nem egy keletkezett az elmúlt évtizedekben: 1981-ben jelent meg a kézikönyvnek (közhasználatú névén, „spenótnak”) az 1945–1975 közötti irodalmi életet és kritikát taglaló kötete (*Szabolcsi Miklós* munkája); *Pomogáts Béla* 1982-ben adta ki összefoglalását az időszakról; 1993-ban pedig *Kulcsár Szabó Ernő* „posztmodern látásmódú” kismonográfiája (A magyar irodalom története 1945–1991) lett irodalomtörténeti, elméleti viták témája. Az ő megállapításaival Vasy Gézának ez a könyve néhol – nézetem szerint is joggal – élesen polemizál. Az újabb tanulmánykötetek közül rokoníthatók Vasyéval például a nemrég sajnos eltávozott *Vörös László*nak a Kádár-rendszer irodalompolitikáját bemutató, a Szigorúan ellenőrzött mondatok című munkája (2004); tematikája okán idesorolom *N. Pál József* gyűjteményes kötetét („A megtartók jöjjenek...”, 2004), és szerintem itt említendő a nemrég (Szeberényi Zoltán szavaival élve) „kegyetlenül korán elhunyt” kitűnő felvidéki irodalomtörténesz, *Zalabai Zsigmond* Verstörténes (1995) című tanulmánykötete is. Ebben a

pozsonyi Kalligramnál megjelent összefoglalójában szögezi le a fõnt soroltakra és Vasy művére is érvényesen: „...»abszolút« irodalomtörténet nincsen; idõrõl idõre újra kell(ene) írni a kézikönyveket is. Hol az olvasásszociológiai, közösségelkületi tényezõk módosulása, hol meg az ízlésváltozás miatt; az okból, hogy közben a filológia hozott felszínre új, lényeges adatokat; a vizsgált kor eszmetörténetének képe lett árnyaltabb; az irodalomtudomány módszertana alakult át; a befogadó korszak filozófiai, ideológiai formái módosultak stb.”

Vasy Géza indító tanulmánya a periodizációról szólva ellentmondónak tetszõ, mégis bizonyítható és megszívlelendõ megállapítással él: „Az ötvenes évek tehát a szellemi élet szempontjából mintegy másfél évtizedig tartott.” Rámutat, hogy már az úgynevezett „fordulat événél” (1948) is korábban megkezdõdött a nagypolitikában, és tartott voltaképpen 1962–63-ig, amikor például az amnesztiával ‘60-ban szabadult *Déry Tibor* ismét publikálási lehetõséget kap, és megjelenik – többek között – a *Szerelem* címû, máig – nem kis mértékben Makk Károly filmadaptációjának köszönhetõen – legismertebb elbeszéléskötete (1963), valamint az európai rangot adó, karkai antiutópiája, a *G. A. úr X.-ben*. A bevezetõ esszé erénye, hogy nem pusztán elõrevetíti a nézete szerinti fordul- és csomópontokat a tárgyalandó, az 1945-tõl 1986-ig tartó irodalomtörténeti, politikai idõszakban az emblematikus Nagy Gáspár-vers (A fiú naplójából) megjelenéséig, a Tiszatáj mûködésének fölfüggesztéséig. Fontos számunkra az is, hogy élesen világít rá arra, ami – szemben a ma hegemoniára törõ szemlélettel – az irodalomnak (nem csak a magyarnak!) a feladata volt és maradt mindmáig: „Jõzan ésszel belátható, hogy a legszûkebb jelenkor – a posztmodern tézisekkel ellentétben – nem feleslegessé, hanem éppen nélkülözhetetlenné teszi a képviselési irodalomszemléletet” – összegzi az itteni eszmeifuttatást késõbb, az Ilyés Gyula-i életmûvet elemezve. Más, lényegi kérdéseket is érint. Például a „népi-urbánus” problematikát, a népi írók mozgalmát, a hatalom viszonyát ehhez az egyébként – különösen ekkor már – aligha egységesnek mondható csoportosuláshoz stb. Jelzi az egyes szerzõknél (pl.: Váci Mihály, Benjámin László) az „eufóriától”, a feltétel nélküli elfogadástól az „ébredésig”, a rádõbenésig vezetõ út ívét is. Egyszeremind nyomatékkal hangsúlyozza a „léthiányt” (Domokos Mátyás találó kifejezése). Azt ugyanis, hogy számos mû meg sem született a diktatúra teremtette „ideológiai és egzisztenciális körülmények között”. Az alapvetést olvasva egyetértünk az ötvenes évek második számú kulturális, irodalmi korifeusának („A tollamat szarba mártom, /s leírom, hogy *Horváth Márton*”) 1972-ben mondott szavai-

val: „Ha mégis születtek akkor maradandó művek, az irodalompolitikánk ellenére történt.” (idézi: Vasy, 47.)

A könyv ezután három nagyobb fejezetre tagolódik: Úton a diktatúrához; A Rákosi-kor; A Kádár-kor. Az első rész tehát a torzulások genezisét tárja fel, a Révai József nevéhez is fűződő kultur- és művészetpolitikát elemzi. A már nyíltan vállalt stratégiájukat és taktikájukat az azt reprezentáló, 1950-es Lobogónk: Petőfi című Horváth Márton-kötet alapján tekinti át. A rokonszenvesnek tetsző, mégis félrevezető cím jelszóvá lett és „szerzőtlenné” vált. A gyűjteményben közölt írásokra alapozza Vasy a téziseit, melyek szerint a megszállt országban (ezt sose feledjük az egész korszakról gondolkodva bár) a moszkovita és agresszív térhódítás 1945 elején már a szellemi életben is megmutatkozott. Hozzáteszi igen helyesen, hogy a kezdetekben is alig-alig leplezett céljai megvalósítását elősegítette a valóban demokratikus erők „következetes széthúzása”. Megjegyzem, hogy bár talán a terjedelem szorításában nem tette, de érdemes lenne – filológiai okokból is – erőteljesebben hangsúlyozni, hogy Horváth Márton spiritusz rektora minden tekintetben – nem pusztán a politikai hierarchiában – a nála okosabb, képzetesebb, valóban széleslátókörű (így veszélyesebb vitapartner!) Révai József volt. Ha újra és együtt olvassuk Horváth könyvét és az egy évvel korábban (1949), akkor már harmadik kiadásban megjelent Révai-kötetet, a Marxizmus, népiesség, magyarság címűt, mely az 1946-os Ady- és Petőfi-írásait is tartalmazza, megállapíthatjuk: az elhíresült Lobogónk: Petőfi nem tesz mást, mint az ott felvázolt szemléletet kibontja, további aktualizálással vulgarizálja, és „mellesleg” igyekszik mestere nimbuszát ragyogóbbá tenni. Erős argumentum lehet ez is a szellemi területen megjelenő kommunista offenzíva indulásának korábbi datálásához. 1950-ben ilyen légkörben született a Vasy kötetének is címet adó Illyés-vers, a részben éluard-i ihletésű Egy mondat a zsarnokságról. Csak 1956. november 2-án jelenhetett meg az Irodalmi Újságban, hogy aztán – s ez bizonyíték értékű – három évtizedig tiltott, kiátkozott mű legyen itthon. (Érdekes, hogy nem csak az ún. emigráns lapok, de például az újvidéki Új Symposion is már jóval korábban közölte.) Helyesen választott Vasy Géza, mikor az irodalmi korszak döntő hányadának felvázolásához támpontul klasszikusunk – a költő szép metaforáját alkalmazza –, a ma „szélárnyékba” került Illyés Gyula több műnemű-műfajú oeuvre-ét használja. Az első fejezet, amely részben a bevezető folytatása, az Illyés-elemzésen kívül még két munkát bemutatva jellemzi a kiteljesedő totalitarizmust. Másik reprezentánsa a korszaknak természetesen *Németh László*. Az ő „vásárhelyi korszakának” (*Grezsa*

Ferenc kitűnő munkája jelent meg ezen a címen 1979-ben) legfontosabb művét, az *Égető Esztert* és *Fodor Andrásnak* A kollégium című naplójegyzeteit – előzménye a már alapművé lett *Ezer este* Fülep Lajossal – vizsgálja a kitűzött cél szempontjából. A „fondorral támadók” és az „eltévedt balgák” arcképét rajzolva maga is emlékezik, és nyomatékkal hangsúlyozza: „...meggyőződésem, hogy béke a szívekben és az agyakban igazán nem lesz mindaddig, amíg élnek a korszak tanúi, (...) bizony még évtizedekről van szó.” A sorok 1991-ben íródtak.

A Rákosi-kor című fejezet természetesen a leterjedelmesebb, a legrészletezőbb, s egyben Vasy Géza műértelmezői érzékenységének komoly bizonyítéka. Itt már a kor szorításában megérett és kiadott (!) remekművek az elemzések központi témái. Az első öt tanulmány Illyés Gyula életművének befogadásához ad újabb szempontokat, esetenként már feledésbe merült vagy annak vélt recepcióra irányítja ismét a figyelmet. A műfajteremtő, műfajokat újjáteremtő Illyés című dolgozat kisebb pályakép. A költő alkotói szemléletének lényegi vonásait összegzi. Azt a látásmódot, melyet posztmodern nézőpontból – sok más sajátsága mellett – ma többek retrográdnak minősítenek. Vasy helyesen alapítja meg: „Illyés lírájában sok az epikus jellegzetesség, epikájában a líraiság. A lírikus hajlamos önmaga tárgyias szemléletére, az epikus a lírai vallomosságára.” Emlékeztetek rá, hogy a hatvanas években már *Tamás Attila* (A költői világek..., 1964.) és *Vörös László* is ezeket a jellemzőket emelte ki. Utóbbinak fontos tanulmánya (Illyés Gyula lírai realizmusa, Acta hist. lit. Hung., Szeged, 1967.) például Vasy értékelését előlegezve, a költő leíró-epikus lírai alkotásmódjának változatait mutatja be. Mindkettőjük megállapításai gyümölcsözően hatnak így napjainkban is. A továbbiakban – itt alig részletezhetően – két dolgozat szól Illyés drámáiról, hatásukról, befogadástörténetükről, a másik kettő pedig verselemző munka. Az 1956-os, a Hunyadi keze című lírai alkotásra kevés figyelmet fordított az irodalomtörténet. Pedig, ahogy a szerző megállapítja, „egyik záróköve a magyar történelem nagy személyiségeit hősként a középpontba állító műveknek.” Az elemzés a mű szövegkörnyezetére koncentrál, és nagy gondot fordít a motívumértelmezésre, ami egyébként Vasynak – mint később még szó lesz róla – igazi erőssége. Ebben a versben a harang- és a kéz-motívumoknak van kulcsszerepük, de kohéziós kapcsok is. Nem csupán az életműben azok, de a kor gondolatiságába ágyazzák, ugyanakkor a társzművészetek (zene, szobrászat) eszköztárához közelítik az alkotó látásmódját. A Bartók-vers 1977-es rövid elemzése ma is időtálló,

briliánsan komplex dolgozat. Történeti, egyben verselméleti apparátus-használata követendő példa. A középső fejezet az Illyés-blokk után sem válik széttöredezetté. Megtartja a gondolati ívet, noha különböző szerzők és műnemek-műfajok alkotásaiból választ tárgyat. Próza, kisepikai darabokat is szerepeltet a „példatárában”, mint Déry Tibor Nikijét, Lengyel József Igézójét és Sánta Ferenc Sokan voltunk című szintén klasszikussá lett novelláját. Az utóbbiról annyit, hogy a „korai”, 1973-as dolgozat már az érett, a komparatiztikai módszerek használatában is jártas irodalmárt mutatja. Lehet, az akkor domináns irodalomtörténeti szemlélet teszi, hogy oly szigorúan elutasító véleményt formál Nyíró József teljes életművéről. Azt talán ma árnyaltabban ítélné meg Vasy is.

Bizonyára Bori Imrénének az 1967-es, reveláló hatású könyve, a Két költő megjelenése óta tekint az irodalomtudományunk is Juhász Ferencre és Nagy Lászlóra úgy, mint XX. századi költészetünk páros csillagára. Holott szemléleti-poétikai attitűdjük legalább annyira (későbbi korszakaikban különösen) megkülönbözteti őket, mint amennyi közös vonást tanúsít. Vasy Géza munkásságában jelentős helyet foglal el mindkét életmű (monográfia, tanulmánykötet). Könyvébe most négy, a két költőről szóló olyan tanulmányt vesz föl, melyek az ötvenes évek közepén bekövetkezett lírai fordulatukat és a hozzá vezető utat reprezentáló műveiket vizsgálja. Úgy látja, közös azokban akkor – a Tékózló országban (1954), a Szarvas-énekben (1955); másrészt a Rege a tüzről és a jácintrólban (1956), valamint az itt alaposan elemzett, A vasárnap gyönyöre címűben (1956), „hogy a jól megtanult tárgyias-leíró jellegű verstípus új népies változatai helyett egy öntörvényű, líránkban addig soha nem volt látomásos-szimbolikus-mitikus költészetet hoznak létre.” (kiemelés: P. I. G.) Szigeti Lajos Sándor találó kifejezésével szólva immanens irodalomtörténetet ír, amikor kiemelten fontos motívumköreik kiteljesedésében, szimbolikus éréseben mutatja be a változás vagy „fordulat” jellegzetességeit (híd-, szarvas-, forrás-, kő-, anya-, vagy az ünnep-, tűz-, csillag-, hangszer- és a munka-motívumok). Megmutatta már korábban is Vasy, például a Csoóri Sándor elszakadás és megkötöttség motívumkörét elemző tanulmányában (A Tiszatáj Diákmelléklete, 2000/2.), hogy fontos számára e tárgykör egy-egy költői oeuvre vizsgálatakor. Elképzelhető, hogy nem tartozik a munkák feladatához, mégis fölvetem: már az értelmezések indításában sort lehetne, kellene kerítenünk a *téma* és a *motívum* olykor egymást fedő, gyakrabban inkább egymástól élesen elválasztandó jellemzőinek meghatározására. Megteszi azt általában, vagy József Atilla kapcsán – olykor egymással polemi-

zálva is – Szigeti Lajos Sándor és Tverdota György. Úgy gondolom, hogy szinte minden ilyen vizsgálat esetén legalábbis utalnunk kellene erre. Mert e terminusok korántsem egységes értelmezése, olykori „összemosás” alkalmat teremt zavaró félreértésre is.

A kötet harmadik fejezete a még közeli, mégis lassan „múlttá váló félmúltunkról”, a Kádár-kor irodalompolitikájáról, az akkor született alkotásokról ad képet. Feladatához híven Déry művének, a G. A. úr X.-ben keletkezés-, kiadás- és fogadtatástörténetének vizsgálásával indítja a záró részt. Jól tudja Vasy, hogy egy történelmi időszakot nem a jelenhez, hanem az azt megelőző korhoz mérve szabad megítélni. Érezteti a szorítás lazulását, ugyanakkor bemutatja íróink – elsőként nálunk, lírában Ady fogalmazta – „ahogy lehet” -fordulatait, taktikáit, útkereső körülményeit. Ezekre irányítja a figyelmet mind a Déry-könyv, mind pedig Vas István megkapó verse, a Cambridge-i elégia (1959) elemzésekor. Hangsúlyozom, hogy az utóbbinak az esztétikai értékeit is érzékenyen villantja föl. A Balázs József elbeszéléséről (Isten küldöttjei) írt 1990-es, szinte azonnal reagáló kritikájában viszont talán kevésbé dominálnának a fenntartások, ha emlékeztetne az akkora már valóban mély alkotói válságba került íróknak egy időben „az irodalomról való közbeszéd tárgyává lett” (N. Pál József) jelentős műveire is, mint amilyen a Magyarok, a Koportos, vagy a Fábrián Bálint találkozása Istennel. Más a helyzet Sánta Ferenc Az áruló című kisregényével, amit az elemzés (alapos jegyzetapparátussal) igen pontosan helyez el az életműben. Behatóan foglalkozik a mű dialógusaival, így a színpadra állítás kézenfekvő lehetőségével. Példáson bontja ki az alig burkoltan az 1956 utáni viszonyokra és dilemmákra utaló üzenetét. Azt ugyanis, hogy itt nem pusztán a hatalom és az erkölcs viszonyáról esik szó általában, hanem jelesül arról, „hogy miképpen kell és lehet erkölcsösen cselekedni, – bármilyenek is a történelmi körülmények.”

Görömbei András két évtizede írta a szép metaforát: „Utassy a március költője volt, de korán őszvilágba érkezett.” Ugyanott olvasható: „A Züg Március a mi időnkben is Petőfi szabadsághitét ébreszti Utassyra jellemző, alku nélküli erőteljes gesztussal, fénylő kiállással.” (Kortárs, 1985/6.) Utassy Józsefnek ezt a már emblematisz versét értelmezi remekül 2001-ben, a hatvanéves költőt köszöntve Vasy. Joggal idézi kordokumentumként a művet. „A mindennapok forradalmisága” (Király István) volt akkor már a jelszó, de a be nem hódolás, akár a baloldali ellenzéki is vörös posztó volt a hetvenes években regnálók szemében. „Talpra, Petőfi! Sirodat rázom: /szólj még egyszer a Szabadságról!” Mindenki-

nek a fülébe cseng a Paál István rendezte szegedi Egyetemi Színpad Petőfi-rockjának indítása, aki láthatta, hallhatta az 1973-as évfordulón szerte a hazában. Betiltották a verset s az előadást egyaránt. „Támogat, tűr, tilt”. Az utóbbi kategóriába kerültek, és nem mondanám, hogy bármelyiknek is ártott volna az. Az irodalom szabadságharcát erősítették. Azt, amely az 1986-os Nagy Gáspár-vers Tiszatájbeli közlésével újra igazi lendületet kapott. Vasy Géza a kötet utolsó írásában vizsgálja a korszakot nagyszerűen. Az esztétikai és etikai csomópontokra összpontosítva elemzi A fiú naplójából című „jeles költeményt és jelentős gondolatot”. Radnóti Miklós Második eclogájából idézi a találó mottót: „...egy vers milyen veszélyes”. Ma már történelem: a lap szerkesztőségét leváltják (*Vörös László, Annus József, Olasz Sándor*), és a helyükbe lépő, talán jóindulatú, de „téves helyzetmegítélő képességű” garnitúra nemigen tarthatta magát. *Radnóti Sándornak* a *Mozgó Világ* „megújított” szerkesztése okán leírt intelme meghallgatásra talált ekkor is: „Szükség van a szabad ember erkölcsi ítéletét követő büntetésre, a bojkottra.” (in: *Recrudescunt Vulnera*, Cserépfalvi, Bp. 1991. 30.) Végül is a tévedését rokon-szenvesen elismerő Vasy Gézának igaza van: „... egyrészt Nagy Gáspár, másrészt a Tiszatáj szerkesztőinek bátorsága volt az egyik szikra, az egyik legfontosabb szikra azok közül, amelyek 1989-hez vezettek.” Úgy érezhettük akkor, hogy ismét a „hitreneszánsz” ideje jött el. Annus Józsefhez, az új-régi redaktorhoz írt nyílt levelet *Sütő András* így kezdi: „Hát jó reggelt, fiúk!” – E sorokat írva kaptam a szomorú hírt: a „fiúk” közül Vörös László után a napokban ment el Annus József is. Gyászolva már őt is, csak sejthetjük, mennyi megíratlan, novelláiba illő emléket vitt magával három évtizedes szerkesztői harcairól.

A fõnt korántsem a valódi mélységében bemutatott könyvrõl még a következõket: remekül szerkesztett, kitûnõ idézési technikájú, így olvasmányként is élvezetes alkotás. Egyes fejezetei oktatandó textusként szolgálhatnak tanárok számára. A kiállítása is megnyerõ. A címlap Susán Pál munkája, ami vonz minden, az irodalomtudomány iránt érdeklõdõ tekintetet. Befejezésül: amikor lezárul a könyv áttekintése (1986–89), akkor új korszak, más szemlélet, talán az addigiaktól eltérõ narráció is kezdõdik. A Vörös László idézett könyvének mottót adó Ady-sorok idõtállóan bizonyulnak majd mégis: „*S ha késlekedik az okosság / Nem poeta-fajták okozzák*”.

Elõremutat arra már Vasy Géza köteté. Alkalmasint az õ mûhelyében készül el majd a folytatás, az elmúlt másfél évtized magyar irodalmának summázata.

Papp István Géza

A radikális nemzetszemlélet tükre – versekben

A magyarokhoz
Felsőmagyarország
Kiadó–Kiskapu Kiadó,
Miskolc, 2004.

Ritka szép ez a könyv. Mélybordó fedél, aranylõ betûk, igényes papír, s talán a lapok sem esnek széjjel néhány év múltán, amint az – jóval módosabb kiadók köteteinél is – oly gyakori manapság. Jó kézbe venni, de nemcsak a külseje okán. Az alcím – *Magyarság- és Istenes versek az Ómagyar Mária-siralomtól Trianonig és napjainkig* –, no meg a majd hatszáz lapnyi terjedeleme is valamiféle, nemzet-érdeklõ, mondhatnám, szakrális könyv-monumentumot sejtet, amelyet megálmodói és létrehozói az „örökkévalóságnak” szántak talán, ám bennem mégis néhány kérdés tolu föl lelelebb. Mert az irodalomról mint közügyrõl van szó itt, olyan szemlélet nyílt demonstrációjáról tehát, amelyet az újabb kánon-gyártási teóriák elmaradottnak – sõt, a tudomány elleni véteteknek – tartanak. Intellektuális ellenszélben született hát ez a gyûjtemény, a cím – s fõleg az alcím – olyan határozott értékvalasztást elõlegez, amelyet a mai *diskurzusok* többsége, mint „irodalmon kívüli” szempontot vet el. Aztán Ady Endre jut eszembe még. Magyarság- és istenes versekrõl tán e költészetet tanulva hallottam a legtöbbet lassan három évtizede. Az, hogy e tematikai – eszmei? etikai? – „fõlosztás” valóban tudományellenes-e, engem sohasem érdekelt igazán, a magyar irodalmat az önmagunkról mint teremtményekrõl való gondolkodás, az emberi és a nemzeti tudat egyik legfontosabb kifejezõjének vélem én már régóta, e vas-kos kötet kiõtlõinek jó szándékával nincs tehát vitám, kérdõjeleim a könyv megfontoltnak tetszõ, de tán nem mindig híven követett koncepciójával és fõleg arányai-val – részbeni túlméretezettségével? – kapcsolatosak.

„A kötet egy olyan széles horizontú, tágas kultúr- és irodalomtörténeti övezeteket bejáró, feltáró szöveg-gyûjtemény, amely a több mint ezer éves kárpát-medencei keresztény magyar létfolytonosság igaz és hû sorstükrének felmutatását, spirituális demonstrációját tüzte ki céljául.” Bertha Zoltán – õ írt ajánló sorokat a könyvhöz – ezúttal is pontosan fogalmazott. Nemcsak amikor a kötetet összeállító Medvigy Endre céljáról beszélt, hanem a mûfaj meghatározásakor is. Ez a könyv nem antológia ugyanis, hanem a magyarság és istenes tematikájának ítélt, gondolt verses szövegek gyûjteménye nagyrészt. Gyûjtemény, nyolc évszázad magyar költészetének gazdag dokumentációja, ahol a rendezõ elvet szemlátomást nem mindig az esztétikai érték, hanem egy érzelmi-tudati vagy inkább tematikai mezõny-höz való hozzárendelhetõség szándéka adta. Joggal tör-